

Utbredelse av lærevansker blant innsatte i fengsel

Kriminalomsorgen region nord og Sentral fagenhet for tvungen omsorg inngikk i 2003 et samarbeid for å utvikle kompetanse og tiltak rettet mot lovbrøyttere med psykisk utviklingshemming. Samarbeidet var vel ment og partene så gode muligheter av å dra nytte av felles problemområder. Ettersom utviklingshemmede har vært en lite påaktet gruppe innen kriminalomsorgen, er det behov for økte kunnskaper om funksjonshemmingen. Ansvaret for å etablere tjenester for utviklingshemmede ligger til kommunene (Lov om sosiale tjenester), og slike kommunale tjenester har tradisjonelt sett liten tilknytning til kriminalomsorgen.

14

Erik Søndena

Av spesialkonsulent Erik Søndena, Sentral fagenhet for tvungen omsorg, Brøset

Å snuble i begreper

Da vi med bakgrunn i ovennevnte avtale kontaktet fengslene i Region nord med tanke på å avdekke omfanget av innsatte med utviklingshemming, var responsen svært liten. Med bruk av et annet begrep, lærevansker i stedet for utviklingshemming, fortøner derimot virkeligheten seg annerledes. Lærevansker er mer alminnelig og mindre stigmatiserende (ikke så HVP-aktig), men uttrykker i de fleste tilfellene det samme. Personer med dårlig funksjon til å mestre voksenlivets utfordringer hører i større eller mindre grad inn under denne gruppa. Ofte møter vi personer som ikke

kan lese, skrive, regne og strukturere seg. Dette er personer som i liten grad planlegger og som derved begår og blir anholdt for filleting. Lærevansker gjør ny læring vanskelig og sannsynligheten er stor for at vaner i utakt med samfunnsnormene blir eneste løsning på vanskelige situasjoner.

Et internasjonalt fokus

Internasjonale undersøkelser viser at personer med lærevansker under gitte betingelser er overrepresentert i lovbruddsstatistikken (Holland m.fl. 2002). Det finnes også gode studier som angir hvilke lovbrudd som vanligvis blir begått av personer med lærevansker. Herunder lovbrudd som seksuelle overgrep, brannstiftelse og delvis voldshandlinger (f.eks. Hodgins 1992). De siste årene har det imidlertid vært gjennomført undersøkelser som både viser høy forekomst av lærevansker, men også stor spredning over ulike lovbrudd (Carey, 2004; Hayes, 1995).

Gjengangere

Kunnskaper vi har om gjentagelse (residiv) for lovbrøyttere med lærevansker er dessverre nedslående (Barron m.fl. 2002). Dette kan vi delvis forklare ut fra læreproblemene. Til å imøtegå en stor fare for gjentagelse, bør vi selvsagt belyse fengsels-

oppholdets mulighet for å gi tilrettelagt rehabilitering.

Fengslene tilbyr blant annet en rekke behandlings- og rehabiliteringsopplegg for innsatte. Tilbudene er tilrettelagt for fanger som kan nyttiggjøre seg teoretisk kunnskap og omsette denne i praksis. Dette er tilbud hvor hensynet til at deltageren har vansker med å tilegne seg nye kunnskaper ikke nødvendigvis blir ivare tatt. Internasjonale studier har vist at faren for gjentagelse kan reduseres betydelig ved å tilrettelegge behandlingsopplegget slik at det bedre svarer med personens læringsforutsetninger (f.eks. Lindsay m.fl. 1998; Taylor m.fl. 2003).

Vi kjenner videre til at ettervernet for personer som strever med omgivelser som krever mer enn de kan yte, ikke er styrket. Personer med lærevansker har vanskelig for å bringe kunnskap fra en arena til en annen, så hvis en lærer å motstå uønskede impulser i fengsel, vil denne læringen være til mindre nytte den dagen man befinner seg ute. Den praktiske tilnærmingen til lovbrøyttere med lærevansker er svært ulik fra land til land. I Norge har vi valgt en hovedsakelig integrert løsning som innebærer fengselsstraff såfremt lærevanskene ikke er så betydelige at det er tale om høygradig utviklingshemming. Danmark har etablert særtiltak som gir alternative soningsvilkår for personer med lærevansker, mens Sverige i all hovedsak har fengsel som alternativ for lovbrøyttere med lærevansker.

Inkludering er vanskelig

Personer med lærevansker er i dag langt mindre stigmatisert enn hva de var for få år tilbake. Dette skyldes fremfor alt at skillet mellom "psykisk utvik-

Kriminalomsorgen region nord og St. Olavs Hospital, avdeling Brøset, samarbeidet høsten 2004 foruten i prosjektet om lærevansker blant innsatte i fengsel som er beskrevet i denne artikkelen, også i "Brannstifterprosjektet" hvor temaet var mulighetene for i felleskap å etablere et behandlingsprogram for lovbrøyttere som har denne problematikken.

Brøset og Region nord har skriftlige samarbeidsavtaler på en rekke områder som de ønsker å videreføre i 2005: Avtale nr 1 omfatter Region nord og Fagenheten og innebærer at regionen vil kunne få en tidsbegrenset plass ved fagenheten gitt visse betingelser. Videre er det etablert samarbeid om faglige spørsmål og utredning/veiledning på de respektive etaters område. Avtale nr 2 gjelder Region nord og Brøset sikkerhetsavdeling på området sedelighet. Avtale nr 3 gjelder vold/sinnemestring. Avtale 4 omfatter tilbud om psykologisk og faglig bistand til Trondheim fengsel.

Ved en senere anledning vil vi komme tilbake med omtale av dette samarbeidet.

lingshemmede" fra HVPU institusjonene og den øvrige befolkningen ikke lenger markeres med atskillelse. Dessuten må vi med et integrert samfunnsforhold se oss til å skille mellom det å være utviklingshemmet eller ikke først har betydning når det blir spørsmål om offentlige hjelpetiltak. De fleste mennesker som har intellektuell funksjon som lettere psykisk utviklingshemmet, klarer seg godt gjennom livet uten spesielle hjelpetiltak ut over den mulige faglige tilretteleggingen som skolen kan tilby. De blir ikke forstått som utviklingshemmede, men heller som naboer, venner, arbeidskolleger osv.

Kartlegging

En avklaring av lærevanskeproblematikken blant innsatte i norske fengsler er viktig av flere grunner. Vi kan få opplysninger som vil bidra til et bedre primærforebyggende arbeid. Tilretteleggingen av et liv i frihet kan avpasses mulige støtteordninger. Vi kan innhente opplysninger som utfyller vår forståelse av innsatte, bidra med allmenne og spesialiserte tiltak overfor gruppa, og med dette bidra til utvikling av fengselstjenestene.

Forsetter på side 18

Kriminalomsorg i frihet – 25 år som statlig etat

Etatens kompetanse, arbeidsmåter og tydeligere lovregulering av ansvarsoppgavene, bidrar på hver sin måte til å sikre friomsorgen en sentral plass i dagens kriminalomsorg.

Ved tiårsjubileet uttalte daværende justisminister Else Bugge Fougner: - Det er min oppfatning at kriminalomsorg i frihet vil få en stadig mer sentral plass i norsk strafferettspleie. Daværende leder av Stortingets justiskomite, Jørgen Kosmo: - Jeg tror det er liten tvil om at vi vil oppleve en vekstperiode framover for Kif sin del. Professor Johs Andenæs: - Den mest påtrengende oppgave i dagens situasjon er ikke strengere straffebestemmelser og skjerpene straffer, men å gi de ressurser som trengs for å håndheve på en anstendig måte de bestemmelser vi har. Forbundssekretær Arnfinn Liland, NFF: - Legge forholdene til rette for et godt samarbeid mellom etatene. Kif er en liten etat og forbundets bidrag i et slikt samarbeid kan best komme til uttrykk gjennom felles arbeid for økte ressurser til Kif de nærmeste årene. (Alle sitater fra Jubileumsutgaven av Tid-

skrift for kriminalomsorg 1/90, Nå Aktuelt for kriminalomsorgen.)

I dag, 15 år etter, kan vi konstatere at alle fikk rett om utviklingen. Om de samme uttalelsene også kan gjelde for dagens situasjon, lar vi leserne selv vurdere.

Tilbakeblikk

1849 Den første norske friomsorgsforening stiftet

1894 betinget dom ordningen lovfestet

1919 Betinget påtaleunntatelse og betinget dom med tilsyn av friomsorgen lovhjemlet

1922 Prøveløslatte fra fengsler kan få tilsyn av friomsorgen

1923 Friomsorgsforeningene samlet under organisasjonen Norges Forsorgs- og verneforbund

1939 Sentralorganisasjonen endret navn til Norges verne-samband

1980 Staten ved Justis-

departementet overtok den administrative ledelse av virksomheten

1984 Prøveprosjekt med samfunnstjeneste iverksatt

1988 Samfunnstjeneste landsomfattende prøveordning

1991 Samfunnstjeneste hovedstraff på linje med fengsel og bøter

1993 Friomsorgsutvalgets innstilling NOU 1993: 32

1998 Stortingsmelding nr 27 1997-98 Om kriminalomsorgen

2000 Straffegjennomføringsloven behandlet i Statsråd og oversendt Stortinget

2001 Kriminalomsorgen omorganisert, 6 regioner opprettet

2002 Straffegjennomføringsloven med forskrifter trer i kraft, vi får reaksjonen samfunnsstraff, en felles regulering av samfunnstjeneste, tilsyn og andre særvilkår

2004 Promilleprogrammets fremtid utredes ●

Betinget dom med vilkår om gjennomføring av promilleprogram

Forskrift om promilleprogram ble vedtatt ved kongelig resolusjon av 28. juni 1996. Ordningen ble vedtatt som en prøveordning i to år og først iverksatt i fylkene Østfold, Buskerud, Rogaland, Sør-Trøndelag og Nordland. Prøveordningen har siden blitt forlenget flere ganger og antall fylker utvidet. Prøveordningen ble siste gang ved kongelig resolusjon av 12. desember 2003 forlenget til 31. desember 2005. Ordningen har vært landsomfattende siden 1. januar 2003.

Våren 2004 opprettet Justisdepartementet en arbeidsgruppe som skulle utrede promilleprogrammets fremtidige organisering. Gruppens mandat var følgende:

- å belyse fordeler og ulemper ved å opprettholde ordningen med betinget dom med promilleprogram
- å belyse fordeler og ulemper ved å innlemme promilleprogrammet i samfunnsstraffen
- å peke på hvilke endringer av regelverket som en innlemmelse i samfunnsstraffen vil kreve
- vurdere hvordan en innlem-

melse i samfunnsstraffen vil påvirke kapasitetsutnyttelsen av friomsorgens ressurser.

Arbeidsgruppen la frem en rapport ved utgangen av 2004.

Den er sent ut på høring med en høringsfrist 25. februar 2005. Arbeidsgruppens anbefalinger går ut på at den nåværende ordningen gjøres permanent, men at den utvides til å gjelde "føring av motorvogn i påvirket tilstand", dvs. alle former for rus. Prøvestatistikken til Divisjon for rettstoksikologi og rusmiddel-forskning (tidligere SRI) viser at kjøring med andre rusmidler

enn alkohol i blodet, stort sett har økt hvert år frem til 2002, til ca. 5000 registrerte tilfeller i året. Hyppigheten av slik kjøring er dermed omtrent den samme som hyppigheten av kjøring i alkoholpåvirket tilstand. I tillegg går anbefalingene ut på å tilpasse regelverket opp mot reglene for samfunnsstraff når det til eksempel gjelder håndteringen av brudd mv.

Når høringstiden er over, vil departementet sluttføre behandlingen av saken. ●

Et sommermotiv til, fra Sandeid. Bildet er tatt av fungerende førstebetjent Kåre-Lars Tveit

Sandeid fengsel

Adresse Sandeid, telefon 52 76 72 10, Fengselsleder Olav Gjil. 31 stillingshjemler: 1 fengselsleder, 1 assisterende fengselsleder, 14 fengselsbetjenter, 1 verksmester, 1 avløser/nestkommanderende innen arbeidsdriften 5 verksbetjenter (arbeidsledere), 1 kjøkkensjef, 1 kokk og 2 kokker i 50 % stilling 1 underverksmester (sjåfør, forvalter, brannvernleder, dataansvarlig, etc) 1 konsulent og 2 konsulenter i 80 % stilling 2 renholdsbetjenter i hhv 50 og 80 % stilling

sykesøster.

- En av de mest prioriterte arbeidsoppgaver er å fortsatt sikre et rusfritt miljø, forebygging og ta tak i problemer. Fengsels-helsetjenesten blir stadig vikti-

gere for mange innsatte har en sammensatt problematikk å dras med, forteller Gjil som blant mange emner vi var innom, synes spesielt å være opptatt av kvaliteten på forvalt-

nings samarbeidet. – Det er en utfordring for kriminalomsorgen å komme med klare ønsker og en utfordring for det som tidligere het de "importerte tjenester" å levere det som i størst

mulig grad kan gagne de innsatte og dermed samfunnet som helhet, sier fengselsleder Olav Gjil. ●

Fortsettelse fra side 15

Integrering

Når personer med utviklingshemming/lærevansker i dag benytter allmenne tjenester fra det offentlige, innebærer dette at tjenester som tidligere het særomsorg i dag skal ytes fra det ordinære tjenestetilbudet. Det ordinære tjenestetilbudet skal tilrettelegge sine tilbud slik at alle kan få tilpasset undervisning i skolen, tilrettelagt videregående opplæring og tilrettelegging i yrkeslivet med gradering fra vernede arbeidsplasser til alminnelige jobber. Der hvor personen trenger sammensatt bistand fra det offentlige tjenestetilbudet, skrives en individuell plan som sikrer avpassede tjenester. En slik plan vil støtte opp personens behov og vil samtidig sikre en viss kontinuitet.

Rettsikkerhet

Personer som skal motta omsorg kommer lett i situasjoner der

den som yter omsorg har andre oppfatninger av situasjonen enn dem selv. Vanligvis løser dette seg uten problemer, men ved enkelte anledninger blir det lagt planer for den som mottar omsorg som innebærer inngrep som personen selv ikke ønsker. Bevisstgjøring omkring slike etiske sider ved omsorg er sterkt fokusert og ved tilfeller hvor inngrepen mot personens autonomi blir nødvendige av fare for vesentlige skader forvoldt av personen, kan en legalisere maktbruken. Lovverket (sosialtjenesteloven kap 4a) gir tydelige retningslinjer for dette. En aktiv holdning til dette regelverket bør i mange tilfeller avkriminalisere tjenestemottakerens atferd.

Utviklingshemming og lærevansker

Forståelsen av begrepene som tilskriver personer ulike former for funksjonshinder er temmelig

uavklarte. Ved å følge et sett av diagnostiske kriterier, kan vi avdekke mange, men vi kjenner samtidig til at ulike etater og hjelpeinstanser opererer med høyst ulike og til dels motsetningsfylte begreper. Utviklingshemming blir gjerne omtalt av helsesøster, skolen omtaler det som lærevansker, barnevernet omtaler det som relasjonsskader. Når fengslet skal forholde seg til forskjellige systemer innbefattet helse, skole og i noen tilfeller barnevern uten at slik profesjonskunnskap ligger til grunn for deres tjenester, er det både naturlig og nødvendig at et begrepsvakt fenomen som utviklingshemming ofte kommer i skyggen av kriminologiske og juridiske forståelsesrammer. Personer med lærevansker, vil i liten grad nyttiggjøre seg det kriminalitetsforebyggende arbeidet som fengslene tilbyr, så fremt dette ikke er tilrettelagt for

personer med lærevansker. Forventninger om at fengslene skal avklare den begrepsforvirringen som allerede eksisterer, all den stund fengslenes primæroppgave er samfunnsvern, synes urealistisk. Ved å kjenne til forekomsten av lærevansker og forholde seg til at personer med lærevansker trenger alternative tilnærminger, kan vi komme et stykke videre med rehabilitering og kriminalitetsforebygging. ●